

گزارش نشست علمی پژوهش

عقلانیت اسلام و لوازم آن

با تأکید بر آرای شهید مطهری (ره)

دکتر حسن عسکر

شنبه ۲۱ آذرماه

جامعة المصطفی العالمیة - نمایندگی تهران والبرز

مقدمه: تصویری اجمالی از عقلانیت

عقل/عقلانیت اسلامی با توجه به معنای لغوی (عقال) و اصطلاحی آن و همچنین واژه‌های مترادفش (نهیبه و حجر) از یک سو و واژه‌های متقابل آن (جهالت، جنون، حماقت و سفاهت) از دیگر سو، معنای بازدارندگی داشته که لازمه آن دانش و آگاهی است. حتی برخی مانند علامه طباطبایی معنای مطابق عقل را علم و ادراک دانسته‌اند. این علم هم به عنوان مرکب عقل نزد مطهری به بازدارندگی عقل کمک رسانده و هم به عنوان دانش‌های مختلف که بواسطه روش‌های گوناگون تجربی، عقلی، شهودی و نقلی توسط عقل راهبری و به وجود می‌آید، مراد می‌باشد. این عقل در نگاه استاد مطهری عقل عرفی و همگانی است و می‌تواند معیاری برای ارزیابی جریان‌های مختلف عقلانیت و یا ضد عقلی در تاریخ اندیشه اسلامی باشد همچنانکه روش آن مطابق روش‌های گوناگون معرفت‌چندگانه آن است و بواسطه روش‌های گوناگون می‌توان ویژگی‌ها و ابعاد تو در تو عقلانیت اسلامی را مورد کنکاش قرار داد. برای نزدیک شدن به معنای عقلانیت اسلامی ابتداء این پرسش به شکل اجمالی می‌پردازیم که عقلانیت اسلامی چه چیزی نیست؟

۱. جریان‌های ظاهرگرا در اندیشه اسلامی:

جریان خواجه و اهل حدیث که بعدها در مذاهب فقهی نظیر مالکی و حنبلی و مذاهب کلامی همچون اشاعره تداوم یافت همچنانکه در اخباریگری مذهب شیعه نیز خود را باز تعریف کرد و در دوران معاصر در بنیادگرایی تداوم داشته و دارد. نمونه‌های بارز جریان‌های ضد عقلی در اندیشه اسلامی است که به معرفی و نقد اجمالی آنها اشاره می‌شود:

• معرفی:

۱. جمود بر ظواهر و الفاظ و تعصب بر آن.
۲. تفکیک تعبد از تعقل یعنی جدایی ایمان، عقیده و عمل از آگاهی.

• نقد:

۱. الفاظ در راستای معنا و فهم و در نتیجه آگاهی می‌باشند.
۲. تمسک به همه الفاظ و رویکرد کل‌گرایانه به آنها نوعی انسجام درونی (یکی از معانی عقلانیت) را به ارمغان می‌آورد اما رویکرد جزء‌گرایانه که در جریان‌های ظاهرگرا ادامه داشته و دارد جز تعصب که مانع آگاهی است چیزی را به دنبال ندارد.
۳. الفاظ و ظواهر از یک سو مقدمه تعقل و آگاهی است تا مقدمه ایمان، عقیده و عمل شود و از دیگر سو در نگاه مطهری شکل

- و ظاهر مقدمه فهم روح و هدف می باشد که رمز جاودانگی اسلام را به نمایش می گذارد، نه شکل که در گذر زمان دایما در حال تغییر است. (کتاب اسلام و مقتضیات زمان، خاتمیت و ختم نبوت و غیره)
۴. در اندیشه مطهری بزرگترین مانع رشد اسلام، اندیشه اسلامی و جامعه مسلمین جریان های ظاهرگرا در گونه های مختلفش بوده اند. از طرفی پیوسته این جریان ها ابزاری در دست منافقین زیرک در تاریخ اسلامی بوده و هستند همچنانکه بقاء روح خارجگیری در مذاهب و فرهنگ عامه جوامع اسلامی از خطراتی است که استاد آنرا یادآوری می کند امروزه تداوم جریان ظاهرگرا در اسلام بنیادگرا است که موجب وهن اسلام و مسلمین گردیده است.
۵. استفاده عقلانی از رویکرد ظاهرگرایی و روش نقلی آن، در تبیین الفاظ می تواند رویکرد ظاهرگرا را ارتقاء داده و الفاظ کتاب و سنت را به عنوان منبع اساسی در اندیشه و عقلانیت اسلامی قرار دهد. به گونه ای که مطهری برداشت از کتاب و سنت را تا بی نهایت ارتقاء می دهد. (مستند)
- بنابر آنچه گذشت عقل اسلامی در مقابل جریان ظاهرگرا است. جریان هایی که سر از تعصب، جهالت و تنگ نظری در آورده و با عقل و ویژگی های آن یعنی بازدارندگی و دانش در تضاد می باشند.
- در ادامه برای نزدیک شدن به مفهوم عقلانیت اسلامی به این پرسش پاسخ می دهیم که عقلانیت اسلامی چه چیزی است؟ در پاسخ به این پرسش ابتداء به جریان های عقل گرا در اندیشه اسلامی اشاره می گردد گونه های از عقلانیت مانند عقل کلامی که پاره ای از ویژگی های عقل اسلامی در آنها بوده اما با عقلانیت اسلامی تفاوت دارند.

۲. جریان های عقل گرا در اندیشه اسلامی:

۱. معرفی و نقد عقل کلامی:
۱. عقل متعهد دینی در مقابل عقل آزاد فلسفی.
 ۲. عقل مطرح در چارچوبه دین و مسلمات و مقبولات اسلامی به شکل جدلی (آشنایی با علوم اسلامی کلام و فلسفه)
 ۳. روش عقل کلامی؛ نقلی و عقلی با رویکرد مختلف به عقل (معتزله) تفریظی (اشاعره) و معتدل (شیعه) می باشد.
 ۴. نائل شدن به عقل عقیدتی و تبیین نظام آن در اسلام به عنوان نقطه قوت عقل مذکور.
 ۵. تعصب بر پاره ای از عقائد که نتیجه آن تشتت جامعه اسلامی بوده است.
 ۶. تمرکز بر پاره ای از عقائد بی فایده نظیر حدوث و قدم قرآن که در اثر آن نزاع های خونینی در جامعه اسلامی ایجاد شد دوران تاریکی که از آن به دوره محنت یاد می شود. (احیای تفکر اسلامی)
- (و)

۷. عدم توجه به آسیب های فرهنگ و اندیشه اسلامی و دوری از نقش احیای پیام اسلامی و اعتلای آن (احیای تفکر اسلامی،...) بی توجهی به عقل تجربی با وجود تحریضات قرآنی که می توانست زمینه علوم تجربی را فراهم آورد همچنانکه بی توجهی به نگاه انسانی به دین که نتیجه آن نپرداختن به حقوق آدمی در کنار نگاه تکلیفی به اسلام از موضوع های مهم دیگر است. عدم توجه به ارتباط دین و علوم و تمدن بشری در مسایل جدید کلامی و نپرداختن به بنیان های فقه اجتماعی مبتنی بر عدالت و ده ها مسئله دیگر. نشان دهنده یک جانبه گرایی و غفلت عقل کلامی است. (احیای تفکر اسلامی، نظام اقتصاد اسلامی و...)
۸. استفاده از عقل متعهد کلامی در عقلانیت اسلامی با پرهیز از تعصبات عقیدتی و آفت های دیگر. به تعبیری بهره مندی از روش نقلی و عقلی در معتقدات اسلامی که آدمی را از محدوده عقل عرفی و ظرفیت آن به افق ماوراء عقلی نائل می آورد.
۹. عقل کلامی بخشی از عقلانیت اسلامی را دارا بوده و با آن همپوشانی دارد اما با آن تفاوت داشته متمایز است و رابطه آن با عقل اسلامی عموم خصوص من وجه می باشد.

۲. معرفی و نقد عقل فلسفی:

۱. عقل لا اقتضاء نسبت به دین در مقابل عقل کلامی (روش های فکری کتاب کلام و فلسفه)
۲. عقل در فلسفه اسلامی نیروی درک کلیات است. مکانیسم این درک از مدرکات جزئی در حس و خیال شروع می شود. این ادراک، کلی بوده هم شامل درک مفردات و اشیاء جدای از یکدیگر و هم درک ارتباط بین اشیاء و قوانین حاکم بر آنها در سطح واقعیت انتزاعی است که می تواند نظم عالم را تبیین کند. این کار در فلسفه اسلامی به خوبی انجام گردیده است.
۳. مراتب عقل از عقل بالقوه و عقل بالفعل تا عقل مستفاد.
۴. ماهیت انسان به ادراک عقلی است «صیروره الانسان عالما عقليا مضاهیا للعالم العینی» (کتاب انسان در قرآن)
۵. گونه های عقل به عقل نظری و عقل عملی که اولی در امور نظری و علمی چون الهیات، ریاضیات و طبیعیات ظاهر می شود و دومی در امور عملی در اخلاق، تدبیر منزل و اجتماع. خود را نمایان می سازد.
۶. روش عقلانی و استدلالی (معنای دیگر عقلانیت) در مواجهه با مسائل از مزایای دیگر عقل فلسفی است که عقل را معیار صحت امور نظری و عملی از یک سو و ملاکی برای سنجش ابزارها و وسائل بهتر برای رسیدن به اهداف از سوی دیگر قرار می دهد.
۷. هویت کنونی عقل فلسفی در فلسفه اسلامی پرداختن به واقعیت انتزاعی و الهیات بسیار متقن در مقایسه با فلسفه غربی است. (علل گرایش به مادی گرایی) اما علی رغم اینکه ماهیت عقل فلسفی از حس شروع و در اثر ارتقاء به واقعیت خیالی و واقعیت عقلی می رسد و خود را در الهیات به نمایش می گذارد از برگشت دوباره به امور حسی و پرداختن به واقعیات محسوس در عرصه علوم تجربی و علوم انسانی غفلت ورزیده است همچنانکه پرداختن به عمل فردی که خود را در اخلاق به نمایش می گذارد و همچنین عمل اجتماعی که خود را در اجتماع و جهان سوم آدمی نمایان می سازد از موارد دیگر آسیب عقل فلسفی است. پرداختن به فلسفه های مضاف نظیر فلسفه علم نیز از عرصه هایی است که نیازمند توجه عقل فلسفی است. از

ویژگی‌های عقل اسلامی توجه به همه ظرفیت‌های دانش به معنای اعم کلمه می‌باشد.

۸. از آسیب‌های عقل فلسفی بی‌توجهی به بعد عقیدتی آدمی است. کما اینکه غفلت از بعد قلبی و روش شهودی آن و همچنین ایمان و روش عقلی و نقلی آن نیز از آسیب‌های دیگر آن می‌باشد همچنانکه عمل آدمی در عقل نظری بدون ملاحظه با عقیده و ایمان مورد مطالعه قرار می‌گیرد. البته عقل فلسفی در حکمت متعالیه در نظر استاد مطهری توانسته اختلاف میان عقل کلامی، فلسفی و عرفانی را بر طرف نموده است (روش‌های فکری در اندیشه اسلامی و ...) و می‌تواند مورد استفاده در عقل اسلامی با تنوع منابع و روش‌های معرفتی باشد.

۹. عقل فلسفی بخشی از عقلانیت اسلامی را دارا بوده حتی علامه طباطبایی سعی دارد عقل فلسفی را فطری و به عنوان عقل اسلامی معرفی کند اما استاد مطهری ضمن استفاده از عقل فلسفی در فهم پاره‌ای از عقائد اسلامی، عقل اسلامی را همان عقل عرفی تعالی یافته می‌داند لذا عقل اسلامی با آن متفاوت است و رابطه عقل فلسفی با عقل اسلامی مانند عقل کلامی عموم خصوص من وجه می‌باشد.

۳. معرفی و نقد عقل تأویلی:

۱. همه موجودات جهان و همچنین انسان را به خدا و وحدت وجود تأویل می‌برد.

۲. شریعت به طریقت و آنهم به حقیقت یعنی خدا ارجاع داده می‌شود.

۳. از روش درون‌گرایی و تصفیه باطن برای کشف و رسیدن به مرتبه روح و قلب آدمی که قادر به مشاهده خدا و وحدت شهود است، یاد می‌شود. این روش از نقاط قوت عرفان و عقل تأویلی است. همچنانکه از وحدت وجود و مسائل آن در عرفان نظری بحث می‌شود که نوعی فلسفه می‌باشد اما عرفان عملی به شیوه درون‌گرایی که به آن اشاره شد، سیر و سلوک عرفاء و تجربیات باطنی آنها در طی منازل گوناگون عرفانی است.

۴. عظمت انسان و جایگاه آن در هستی به گونه‌ای که از طریق انسان و ظرفیت وجودیش هم می‌توان به کشف لایه‌ها و مراتب آدمی یعنی بدن، ذهن، نفس و روح رسید و هم متناظر با این مراتب به معرفت جهان رسید و مضاف بر اینها به خدای عالم و آدم که روح و جان آدم و عالم است نیز معرفت پیدا کرد. حتی عظمت انسان در عقل تأویلی به گونه‌ای است که عالم عرض و انسان جوهر هستی قلمداد می‌گردد. جوهری که به خدا ارجاع داده می‌شود. به تعبیر دیگر باطن و ماهیت انسان همان خدا می‌باشد. (مطهری انسان در قرآن)

۵. تلطیف آدمی و سازگاری با طبیعت و همزیستی مسالمت آمیز با ادیان و مذاهب مختلف از مزایای دیگر عقل تأویلی و عرفان اسلامی است.

۶. تحقیر عقل فلسفی و روش عقلانی از نواقص عقل تأویلی است.

۷. انزوا و دوری از اجتماع یکی دیگر از آسیب‌های عقل عرفانی است.

۸. عقل تأویلی و عرفانی بخش مهمی از عقلانیت اسلامی را دارا بوده و استاد مطهری روح و قلب آدمی را دریای عمیقی می‌داند که از طریق تزکیه و تصفیه می‌توان نقبی به آن زد همچنانکه مخاطب معانی باطنی قرآن را نیز مربوط به قلب و شناخت قلبی می‌داند. لذا این عقل بخشی از عقل اسلامی را شامل می‌شود اما عقل اسلامی ابعاد و مراتب دیگری دارد که در ادامه روشن می‌گردد.

عقلانیت معاصر در اندیشه اسلامی:

رویکردهای معاصر در اندیشه اسلامی بنیادگرایی، تجددگرایی و سنت‌گرایی است. بنیادگرایی تداوم جریان ظاهرگرایی و جریان ضد عقلی است که به آن اشاره شد. اسلام تجددگرا استفاده از دنیای جدید و تفسیر آموزه‌های اسلامی با مبانی و روش‌های دنیای جدید و عقل مدرن است که عقل تجددگرا را به دنبال دارد. این عقلانیت متفرع بر عقلانیت جدید است که به آن در ضمن عقلانیت مدرن، اشاره می‌شود. اما اسلام سنت‌گرا و عقلانیت آن ریشه در سنت فلسفی و عرفانی از یک سو داشته و از سوی دیگر ریشه در نقد عقل مدرن دارد. به بخشی از عقلانیت اسلام سنت‌گرا در عقل فلسفی و عقل تأویلی اشاره شد و بخش بعدی آن که نقد عقلانیت مدرن است در عقلانیت مدرن به آن اشاره می‌گردد. بنابراین ادامه بحث را به عقلانیت مدرن اختصاص می‌دهیم.

۳. معرفی و نقد عقلانیت مدرن:

۱. عقلانیت خود بنیاد مبتنی بر انسان محوری و سولاریست
۲. فردانیت
۳. رویکرد طبیعت‌گرایانه و تقلیل عالم به دنیای مادی
۴. زندگی ایده‌آل: انسان‌ها می‌توانند خوشبختی دنیوی و زندگی خوب را بر اساس عقلانیت ابزاری بدست آورند و رضایت‌های شخصی و رشد مستمر فردی در فعالیت‌های گوناگون و همچنین آزادی بیان و آزادی‌های شهروندی را در همه شئون اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و غیره خود با دولت دموکراتیک دنبال کرده و صلح و همزیستی را برای همه انسان‌ها بدون ملاحظه دین و نژاد به ارمغان آورند و به زندگی ایده‌آل خویش نائل گردند.
۵. تفسیر جدید که به نفی عالم غیر مادی و زندگی مطلوب فراتر از زندگی مادی

۴. عقلانیت اسلامی:

بر اساس آنچه بیان شد در پاسخ به پرسش عقلانیت اسلامی چیست؟ به گونه‌های مختلف جریان‌های عقلانی در اندیشه اسلامی پرداخته و به بررسی عقل کلامی، عقل فلسفی و عقل تأویلی اشاره شد بر این اساس ضمن مشخص شدن اینکه عقل اسلامی عناصری از عقلانیت‌های مذکور را دارا بوده معلوم گردید عقلانیت اسلامی دارای ویژگی‌ها و ابعاد دیگری است که ضمن اشاره به پاره‌ای از آن ویژگی‌ها به سایر آن خصایص می‌پردازیم همچنانکه در پاسخ به پرسش اینکه عقلانیت اسلامی چه چیزی نیست؟ به جریان‌های ظاهرگرا در اندیشه اسلامی اشاره شد که چگونه این جریان‌ها با جمود بر الفاظ و تفکیک تعبد و ایمان از تعقل و کنکاش

عقلی چگونه در دام تعصب و نادانی گرفتار آمده و به تعطیلی عقل این گوهر گرانبها و پیامبر باطنی دچار شدند.

ویژگی‌های عقل اسلامی:

۱. بازدارندگی:

اولین خصیصه عقل اسلامی که به آن اشاره شد بازدارندگی است و ویژگی که نوعی مصونیت از نظر نادرست به درستی و حقیقت از سوپی و از عمل و وسیله بد به خوبی از سوی دیگر در آدمی ایجاد می‌کند. بر اساس این باز دارندگی می‌توان عقلانیت اسلامی را به نظری، عملی و ابزاری تقسیم کرد. عقل ابزاری را می‌توان اعم از روش و وسیله دانست استاد مطهری از تحول طبیعیات قدیم بواسطه تحول روش و همچنین پذیرش تغییر وسایل بدلیل مقتضیات زمان فراوان سخن می‌گوید.

۲. دانش محوری:

لازمه بازدارندگی همچنانکه اشاره شد، دانش می‌باشد و معرفت عاملی است که عقل می‌تواند بازدارندگی را در خود عملی و محقق سازد. بر این اساس طبیعی است که با جهل خصیصه بازدارندگی عقیم می‌ماند.

۳. مبتنی بر تمامی منابع معرفتی و دانش‌های مختلف:

اگر لازمه باز دارندگی دانش است. این دانش دارای گونه‌های مختلف از منبع طبیعت، عقل، دل، تاریخ و وحی می‌باشد بنابراین استفاده از دانش به معنای مطلق آن که شامل فلسفه و عرفان نیز می‌گردد و همچنین تمامی دانش‌ها اعم از علوم نقلی و وحیانی نظیر کلام، اخلاق، فقه، همچنین علوم تجربی و علوم انسانی، علوم عقلی نظیر فلسفه و منطق و علوم شهودی مانند عرفان و علوم تاریخی. خصیصه بازدارندگی را افزایش می‌دهد. استاد مطهری علم بمعنای مطلق آن را مکمل دین و ایمان می‌داند و انسان را حیوانی با دو ویژگی علم و ایمان تعریف می‌کند همچنین خطر جدایی هر یک از دیگری را در طول تاریخ انسان توضیح می‌دهد. و از طرفی هر علمی که جامعه اسلامی به آن نیازمند باشد را علم اسلامی می‌نامد که باید مورد استفاده قرار گیرد به ویژه علوم انسانی را.

۴. مبتنی بر روش‌های چندگانه:

همچنانکه اشاره شد لازمه بازدارندگی در عقلانیت اسلامی دانش بوده و دانش بر اساس روش به روش‌های مختلف تجربی، عقلی، شهودی، نقلی و یا تاریخی تقسیم می‌شود. بر این اساس استفاده از روش‌های چند گانه از ویژگی‌های مهم عقل اسلامی است. که بر این اساس می‌توان از عقل تجربی، عقل فلسفی، عقل شهودی و عقل نقلی و تاریخی سخن گفت و زوایای و ظرفیت عقل اسلامی را باز شناخت و هم از ابعاد گوناگون تجربی، فلسفی، عرفانی و تاریخی اندیشه اسلامی که توسط پیامبر باطنی(عقل) راهبری می‌شود، سخن به میان آورد.

۵. ملاحظه پیشینه و نتایج مسائل:

از ویژگی‌های عقلانیت اسلامی از یک سو توجه به پیشینه مسایلی است که عقل با آن مواجهه می‌شود ویژگی که می‌تواند به تحقق بازدارندگی در عقل اسلامی کمک شایانی داشته باشد و در یک نگاه کلی‌تر این ویژگی به رویکرد تاریخی تبدیل شود. رویکردی که به ویژه در مسایل علمی می‌تواند به شکل‌گیری و سیر مسایل و آراء گوناگون توجه داشته و بر این اساس بر رای و شناخت برتر عقل را یاری رساند. از طرفی توجه به نتایج و عواقب مسایل که از آن به آخر بینی یاد می‌شود عقل را در مواجهه بهتر با امور یاری رساند. مطهری در کتاب تعلیم و تربیت اسلامی در حدیثی به این ویژگی اشاره می‌کند: «اذا همت بامر فتدبر عاقبته» و همچنین از مولانا این شعر را شاهد می‌آورد «هر که آخر بین بود او مومن است هر که آخر بین بود او بی دین است»

۶. نقادی:

از ویژگی‌های مهم عقلانیت اسلامی نقادی است. خصیصه‌ای که موجب فزونی بازدارندگی می‌شود و از خصایص اساسی این عقلانیت است. ویژگی که می‌تواند تفکر انتقادی را در عقل اسلامی فراهم آورد و زمینه نقد جدی را در اندیشه، علوم و فرهنگ اسلامی فراهم کند. خصیصه‌ای که مطهری در تربیت عقلانی از آن یاد می‌کند (تربیت اسلامی) و خود از این ویژگی هم در نقد عقلانیت‌های گوناگون اندیشه اسلامی و دانش‌ها مبتنی بر آن عقلانیت‌ها استفاده می‌کند و هم عقلانیت مدرن را مورد نقادی قرار می‌دهد و مضاف بر این موارد تمدن اسلامی و اندیشه و فرهنگ آنرا را مورد نقادی قرار داده، آسیب‌های آنها را شناسایی و در صدد حل آن آسیب‌ها در ارایه اسلام احیای اقدام می‌نماید. (انسان و سرنوشت و احیای تفکر دینی و تحریفات عاشوراء)

۷. خلاقیت:

انسان خلیفه خدا است و آفرینش و فعالیت و سازندگی یکی از گرایش‌های و ابعاد بسیار مهم فطری اوست که جنبه عاملیت و فعالیت آدمی را به نمایش می‌گذارد به گونه‌ای که برخی انسان را به «حیوان سازنده» تعریف کرده‌اند همچنانکه در وصف او در قرآن «ان لیس للانسان الا ما سعی» نیز آمده است (کتاب فطرت) این خلاقیت امکان تفکر خلاق را می‌تواند در عقلانیت اسلامی به وجود آورد تفکری که آثار فراوانی از جمله در زمینه نوآوری در کلام و اخلاق اسلامی و فقه فراهم آورد و از طرفی مسلمین را به احیای دوباره تمدن خود وادار نماید.

۸. آزادی عقل:

استاد مطهری در تربیت عقلانی از یک سلسله موانع سخن به میان می‌آورد که عقل را زندانی کرده و آن را از خصیصه اصلی خود که بازدارندگی و دانش است باز می‌دارد. او از سنت‌زدگی (آباء‌گرایی)، کثرت‌گرایی، شخصیت‌زدگی، شتاب‌زدگی، میل‌ها و هوس‌های و تکیه بر ظن و گمان یاد می‌کند که آزادی از آن‌ها را لازمه عقلانیت اسلامی می‌داند.

۹. عقلانیت معطوف به تعادل:

از ویژگی‌های بسیار مهم عقلانیت اسلامی تعادل و توازن و به تعبیر دیگر عدالت می‌باشد. خصیصه‌ای که آثار زیادی بر آن مترتب می‌شود. استاد مطهری از یک سو عدالت را هدف رسالت انبیاء مطرح می‌کند که تحقق آموزهای اسلامی اعم از عقاید، اخلاق و احکام را متفرع بر آن می‌داند. از دیگر سو از عدالت و توازن قوا در وجود شخص به عنوان اخلاق یاد می‌کند و مضاف بر همه موارد مذکور در بعد جمعی از عدالت اجتماعی، عدالت اقتصادی و تحقق حاکمیت انسان به عنوان خلیفه الهی و حقوق انسانی او نام می‌برد. مطهری معیار دینی بودن مسایل را سازگاری با عدالت می‌داند. عدالتی که امور فردی و جمعی آدمی را در مسیر عقلانیت قرار داده و خصایصی که برای آن بر شمرده شد را متحقق می‌سازد (کتاب نبوت،

فلسفه اخلاق، نظام اقتصادی در اسلام، سیری در نهج البلاغه و بیست گفتار و ..)

۱۰. عقلانیت معطوف به عمل و فایده:

۱۱. عقلانیت توحیدی

ابعاد و مراتب عقلانیت اسلامی:

۱. ویژگی علم یعنی کاشفیت
۲. بعد تجربی و علوم مختلف تجربی و عالم مادی
۳. بعد عقلانی و علوم متعدد عقلی و عالم عقلی اعم از عالم مثال (ملکوت و برزخ) و عالم عقول (جبروت)
۴. بعد شهودی و روحی و علوم عرفانی و عالم لاهوت که قابل شناخت است
۵. بعد وحیانی، همه موارد به اضافه عالم ماوراء عقل و شهود (عالم غیر قابل شناخت)
نتیجه: عقل جامع و کل‌گرا

معاونت آموزشی و پژوهشی با همکاری گروه‌های علمی تربیتی، نشست‌های علمی زیر را برگزار می‌کند:

<p>پروسی فقهی حقوقی جرم‌های «تطبیق آن» آقای دکتر سیدعلی سیدموسوی یکشنبه ۱۳۰۲ / ۹ / ۱۸ - ۱۳ تا ۱۴</p>	<p>فقه‌های علم در جهان اسلام - عملکرد و رویکردها آقای دکتر محمدرضا کاتامیریادی شنبه ۱۳۰۲ / ۹ / ۱۸ - ۱۳ تا ۱۴</p>
<p>عقلانیت اسلامی و نوآموزی - با تأکید بر رویکردهای جدید آقای دکتر حسین حسینی سه‌شنبه ۱۳۰۲ / ۹ / ۲۱ - ۱۳ تا ۱۴</p>	<p>راهکارهای اجرای عدالت در حکمرانی علوی آقای دکتر اصغر مسعودی دوشنبه ۱۳۰۲ / ۹ / ۲۰ - ۱۳ تا ۱۴</p>
<p>پروسی فقهی حقوقی رای وحدت رویه سیدعلی سیدموسوی آقای دکتر سیدعلی سیدموسوی دوشنبه ۱۳۰۲ / ۹ / ۲۷ - ۱۳ تا ۱۴</p>	<p>شبکه اسلام لبرال در اندوخته تحلیل و نقد آقای دکتر امیرحسین حسینی چهارشنبه ۱۳۰۲ / ۹ / ۲۲ - ۱۳ تا ۱۴</p>

نشانی: تهران، خیابان قرنی، کوچه دهقانی‌نیا، پلاک ۱۲.
<http://vc.miu.ac.ir/miut>